

UNIVERSITATEA „AUREL VLAICU” DIN ARAD

ȘCOALA DOCTORALĂ INTERDISCIPLINARĂ

FACULTATEA DE ȘTIINȚE UMANISTE ȘI SOCIALE

DOMENIUL DE DOCTORAT „TEOLOGIE”

TEZĂ DE DOCTORAT

Rezumat

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC

Prof. univ. dr. habil. MARCEL V. MĂCELARU

Student doctorand

CORNEA SILVIU-RUBEN

ARAD

2025

UNIVERSITATEA „AUREL VLAICU” DIN ARAD
ȘCOALA DOCTORALĂ INTERDISCIPLINARĂ
FACULTATEA DE ȘTIINȚE UMANISTE ȘI SOCIALE
DOMENIUL DE DOCTORAT „TEOLOGIE”

Rolul Duhului Sfânt în cultivarea speranței în gândirea
apostolului Pavel.

Un răspuns la cultura fricii și a disperării

Cuprins

PREFAȚĂ ȘI MULȚUMIRI	1
LISTĂ DE ABREVIERI	4
INTRODUCERE	6
Semnificația sau sensul conceptului de speranță – încercări de definire a conceptului.....	7
Conceptul de speranță în lumea greco-romană	9
Evoluția conceptului de speranță: perspective teologice și filosofice sumare din antichitate până în contemporaneitate.....	11
Tema, obiectivele și justificarea cercetării.....	18
Considerente metodologice	20
Structura tezei	21
CAPITOLUL I NEVOIA DE SPERANȚĂ ÎNTR-O CULTURĂ A FRICII ȘI DISPERĂRII.....	30
Concluzii	41
CAPITOLUL II PERSPECTIVA FILOSOFIEI ȘI A PSIHOLOGIEI NON-CREȘTINE DESPRE DEFINIREA CONCEPTULUI DE SPERANȚĂ	45
2.1 Speranța în filosofia greacă antică	48
2.2 Ideea de speranță în filosofia modernă și contemporană.....	54
2.2.1 Ernst Bloch și a lui speranță lipsită de credință (Utopia).....	60
2.3 Speranța și psihologia	63
2.3.1 Speranța în gândirea lui Erich Fromm	64
2.3.2 Speranța în gândirea lui Charles R. Snyder	66
CAPITOLUL III CONCEPTUL DE SPERANȚĂ: O RECENZIE A LITERATURII CREȘTINE DE SPECIALITATE.....	68
3.1 Augustin și speranța creștină.....	69
3.2 Toma de Aquino și virtutea speranței.....	72
3.3 Jürgen Moltmann – redefinirea eshatologiei și centralitatea crucii lui Hristos.....	74
3.4 Wolfhart Pannenberg – eshatologia și înțelegerea ei prin învierea istorică a lui Hristos	83

3.5 Emil Brunner – speranța, prezența viitorului și timpul istoric	87
3.6 N. T. Wright și teologia speranței.....	90
3.7 Speranța în viziunea și teologia lui Miroslav Volf	93
3.8 Reflecții teologice contemporane asupra speranței – contribuția lui Amos Yong și Veli-Matti Kärkkäinen	96
3.8.1 Amos Yong: speranța și Duhul Sfânt.....	96
3.8.2 Veli-Matti Kärkkäinen speranța ca dimensiune eshatologică.....	98
3.9 Alte contribuții bibliografice reprezentative privind dezvoltarea conceptului de speranță.....	101
3.10 Concluzii	104
 CAPITOLUL IV FUNDAMENTE BIBLICE ALE SPERANȚEI: PERSPECTIVA VECHIULUI ȘI NOULUI TESTAMENT ASUPRA CONCEPTULUI DE SPERANȚĂ..	
4.1 Introducere	105
4.2 Explorarea conceptului de speranță în Vechiul Testament: semnificații și implicații teologice.....	106
4.2.1 Noțiuni introductive	106
4.2.2 Speranța în Tora.....	110
4.2.3 Speranța în literatura poetică și de înțelepciune a Vechiului Testament	112
4.2.3.1 Conceptul de Speranță în cartea lui Iov	112
4.2.3.2 Conceptul de Speranță în cartea Psalmilor	119
4.2.4 Speranța în literatura profetică a Vechiului Testament.....	124
4.2.4.1 Speranța în profeția lui Isaia	124
4.2.4.2 Speranța în profeția lui Ieremia.....	126
4.2.4.3 Speranța în profeții mici.....	127
4.2.5 Concluzii	128
4.3 Speranța în Noul Testament: o analiză teologică din perspectiva Evangheliilor și a scrierilor non-pauline	128
4.3.1 Noțiuni introductive	128
4.3.2 Speranța în Evanghelii	131
4.3.3 Speranța în Faptele Apostolilor	133
4.3.4 Speranța în Epistola către Evrei.....	140
4.3.5 Speranța în scrierile și gândirea lui Petru	146
4.3.6 Speranța în scrierile Ioanine.....	152
4.3.7 Apocalipsa – cartea speranței.....	154
4.3.8 Concluzii	157
 CAPITOLUL V PAVEL, TEOLOG AL SPERANȚEI – O INCURSIUNE ÎN GÂNDIREA PAULINĂ DESPRE SPERANȚĂ	
5.1 Epistola către Galateni – relația dintre speranță și dreptate/justificare	160
5.2 Epistolele 1 și 2 Tesaloniceni – de la disperare la speranță.....	163

5.3 Locul speranței în 1 și 2 Corinteni	179
5.4 Epistolele Captivității și teologia speranței.....	190
5.4.1 Epistola către Efeseni.....	191
5.4.2 Epistola către Coloseni	198
5.5 Conceptul de Speranță exprimat în Epistolele Pastorale.....	208
5.5.1 Speranța în scrisorile adresate de Pavel lui Timotei	210
5.5.2 Speranța în scrisoarea adresată lui Tit	216
5.6 Concluzii generale rezultate în urma analizei ocurențelor pauline.....	223
 CAPITOLUL VI RELAȚIA DINTRE DUHUL SFÂNT ȘI SPERANȚĂ ÎN TEOLOGIA PAULINĂ: O ANALIZĂ A EPISTOLEI CĂTRE ROMANI	
6.1 Noțiuni introductive.....	225
6.2 O analiză teologică a textelor fundamentale care definesc speranța creștină din Romani.....	229
6.2.1 Romani 4:18.....	229
6.2.2 Identificarea relației dintre Duh și Speranță în Romani 5-8	233
6.2.3 Sinopsis tematic: Romani 5:12-8:17.....	267
6.2.4 Duhul și Speranța: Analiza exegetică a pasajului Romani 8:18-39	268
6.2.5 Duhul și Speranța: Analiza exegetică a pasajului Romani 15:4, 12-13	285
6.2.6 Concluzii	293
 CAPITOLUL VII ROLUL DUHULUI SFÂNT ÎN CULTIVAREA SPERANȚEI: DUHUL CA SURSĂ ȘI GARANT A SPERANȚEI	
7.1 Dimensiunea eshatologică a Duhului Sfânt în teologia paulină: o analiză succintă a lucrărilor creștine de referință	297
7.1.1 Jürgen Moltmann și interdependența dintre pneumatologie și eshatologie.....	297
7.1.2 Gordon D. Fee și contribuția sa la dezvoltarea unei eshatologii pneumatologice în teologia paulină.....	300
7.1.3 Anthony C. Thiselton, N.T. Wright și James D.G. Dunn – explorări contemporane în direcția unei eshatologii pneumatologice.....	302
7.2 Duhul Sfânt ca sursă și garant a speranței creștine.....	304
7.3 Tensiunea eshatologică și Rolul Duhului Sfânt.....	311
 CAPITOLUL VIII DIMENSIUNEA APLICATIVĂ A CONCEPTULUI DE SPERANȚĂ ÎN TEOLOGIA ȘI PRAXISUL CREȘTIN CONTEMPORAN	
8.1 Speranța ca factor determinant în dezvoltarea perseverenței spirituale: o analiză teologică și practică.....	320
8.2 Rolul Bisericii în cultivarea speranței prin Duhul Sfânt – o reevaluare teologică a eclesiologiei și a proclamării creștine	321
8.3 Speranța creștină ca răspuns la criza contemporană a fricii și a disperării	327

CONCLUZII FINALE	331
BIBLIOGRAFIE.....	338

REZUMATUL LUCRĂRII

Teza de față se intitulează „**Rolul Duhului Sfânt în cultivarea speranței. Un răspuns la cultura fricii și a disperării**”. Această cercetare academică se înscrie în aria teologiei biblice și sistematice având ca obiectiv principal clar evidențierea rolului Duhului Sfânt în generarea, dar și susținerea speranței în teologia apostolului Pavel. Lucrarea se află la intersecția dintre câteva domenii mari de cercetare în teologia creștină: exegeza biblică, teologia sistematică, în mod special pneumatologia, dar și teologia publică, prin aplicațiile pastorale propuse ca antidot pentru contextul nostru marcat de anxietate și nesiguranță. Studiul de față pornește de la constatarea unei realități triste: apariția unei culturi dominante a fricii manifestată atât la nivel de individ, dar și social și chiar eclesial, ce impune nevoia unei reevaluări teologice a conceptului de speranță ce trebuie oferit ca răspuns pentru contextul menționat anterior. Teza pornește de la premisa că societatea contemporană, societatea românească nu face nici ea excepție, trăiește așadar, o criză profundă a speranței alimentată: de insecuritatea globală politică și economică, de crizele multiple – pandemii, războaie, terorism, colaps financiar, redefinirea pieței muncii – fragmentarea identității umane, depresie și anxietate, izolare și suspiciune și mulți alți factori. Această **cultură a fricii**¹ o dată instalată, a condus spre o antropologie deficitară, o antropologie care a ajuns să fie marcată de nesiguranță atât pentru prezent, dar mai ales în ce privește viitorul. În contrast, așa cum vom demonstra în cuprinsul tezei, teologia paulină oferă o orientare radical diferită, viitorul nu este nesigur ci garantat de Hristosul înviat și de realitatea prezenței Duhului Sfânt, Duhul vieții nou, în viața credinciosului. Teza își propune să demonstreze faptul că teologia speranței biblice e o teologie în care viitorul promis de Dumnezeu devine o realitatea prezentă prin lucrarea Duhului Sfânt.

Pornind de la această realitate descrisă succint, studiul nostru își propune: 1) o analiză exegetică riguroasă asupra conceptului de speranță – *ἐλπίς* – în teologia paulină, în special în epistola către Romani; 2) evidențierea caracterului pneumatologic, contribuția semnificativă a tezei mai ales pentru spațiul românesc, a speranței, evidențierea relației inseparabile dintre speranță și Duh, premisa tezei este că în teologia apostolului Pavel, speranța este inseparabilă

¹ Termenul a fost utilizat prima dată într-un articol publicat de celebra publicație americană, *New York Times*, la data de 17 martie 1985, fără a beneficia la acea dată de o dezvoltare conceptuală atât de coerentă ca zi. Elaborarea conceptului i se datorează aproape în exclusivitate, sociologului Frank Furedi în lucrarea sa din anul 1997.

de pneumatologie; 3) să ofere răspunsuri teologice concrete și coerente pentru cultura fricii ce marchează societatea noastră contemporană, să articuleze o teologie a speranței pentru contextul actual.

Originalitatea tezei constă în reformularea speranței pauline într-o cheie explicit pneumatologică, un element insuficient explorat în teologia modernă dominată de perspective cristologice (vezi Moltmann) sau antropologice. Așa cum afirmam, la Moltmann, teologia speranței e construită predominant într-o cheie cristologică iar pneumatologia apare uneori subsidiară. Prin teza de față ne-am propus să mutăm accentul pus doar pe eshatologie când abordăm ideea de speranță și să așezăm accentul pe pneumatologie, pentru că Duhul Sfânt nu este doar contextul speranței ci și agentul ei direct, adică sursa și garantul că speranța creștină nu e doar emoție, ci ea e forța care marchează și impactează complet existența prezentă și viitoare. Așadar, prin interacțiunea exegetică cu textele pauline și dialogul cu teologia contemporană, teza propune ceea ce poate fi numită o **pneumatologie a speranței**. Considerăm că teza de față umple acest gol care a fost evidențiat în urma interacțiunii cu marii teologi moderni, demonstrând biblic că speranța creștină, în mod special din perspectiva gândirii lui Pavel, este fundamental pneumatologică.

Înainte de a sublinia câteva elemente metodologice ce au fost folosite în redactarea lucrării, trebuie să mai menționăm câteva aspecte ce țin de motivația alegerii temei și relevanța teologică a temei. Am menționat pe scurt contextul complicat al lipsei de sens și disperare în care lumea de azi trăiește, dar trebuie să evidențiem și motivația biblică din spatele tezei. În analizeze făcute a reieșit faptul că speranța creștină ocupă un loc central în Sfântă Scriptură. Atât în Vechiul Testament, dar mai ales în Noul Testament, autorii au făcut referiri constante asupra acestei virtuți cardinale. Ne-am oprit asupra lui Pavel, pe care l-am numit datorită numeroaselor lui referiri la speranță, **teologul speranței**, deoarece la el speranța ocupă un loc central în scrieri lui, iar în special în epistola către Romani, el analizează ca nici un alt autor biblic, relația puternică dintre speranță și Duh, această relație reprezentând un element cheie în înțelegerea soteriologiei, antropologiei și eshatologiei lui. Nu în ultimul rând, ca pastor implicat activ în viața comunității, am observat creșterea numărului de creștini marcați de depresie, anxietate și frică de viitor. Această realitate a motivat și mai puternic nevoia unei teologii a speranței fundamentată pneumatologic care să ofere o viziune și un cadru spiritual diferit decât oferă orice alt domeniu pentru vindecare și reziliență.

Lucrarea de față își propune, așadar, să exploreze o temă centrală a teologiei pauline, și anume relația dintre Duhul Sfânt și speranță, cu scop foarte bine enunțat, și anume, acela

de a evidenția rolul fundamental pe care Duhul Sfânt îl joacă în cultivarea speranței creștine. Demersul principal al lucrării este unul exegetic, care va viza în special textele pauline relevante subiectului propus cu accent deosebit pe cele ce tratează rolul Duhului Sfânt în cultivarea speranței dar în teză vom împlăti și argumentarea istorică, în special capitolul unu și doi, și sinteza teologică, capitolul trei și patru unde vom face o incursiune în principalele pasaje din Vechiul și Noul Testament care vor contura o teologie biblică a speranței. Vom folosi așadar, critică textuală, analiza semantică a termenilor cheie din ebraică și greacă dar lucrarea va urmări să prezinte atent evoluția conceptului până la apostolul Pavel. Pentru a fi cât mai exacti în analiza noastră, metoda istorico-contextuală va juca un rol decisiv în teza de față. Vom ține cont atât de contextul socio-religios greco-roman dar și de cel iudaic, chiar și de cum a fost percepută speranța în contextul laic al lumii antice. De asemenea, vom interacționa cu literatura de specialitate nu în partea introductivă, ci vom dedica un capitol integral deoarece sunt mai mulți autori care au adus o contribuție majoră teologiei speranței și conceptului în sine. Pentru că ne propunem și o dimensiune practică a tezei, partea finală va fi dedicată dialogului dintre speranță și diferite alte domenii care pot ajuta la extragerea concluziilor care să aducă răspunsul cât mai potrivit pentru contextul actual – etica pastorală, psihologia, sociologia etc.

Cercetarea de față propune o structură amplă, coerentă prin intermediul căreia a reușit să construiască o teologie pneumatologică a speranței fundamentată biblic, în special pe textele pauline, ancorată în tradiția creștină și relevantă pentru contextul contemporan. Lucrarea este alcătuită din șapte capitole plus partea de introducere și concluzii. Structura lucrării este concepută astfel încât să ofere un parcurs argumentativ coerent, permițând cititorului o înțelegere progresivă și aprofundată a temei. Această organizare nu este arbitrară, ci derivă din exigențele unei analize sistematice, care îmbină dimensiunea teoretică cu cea aplicativă. Primele capitole stabilesc cadrul conceptual al cercetării, printr-o incursiune în sursele istorico-filosofice și biblice ale speranței, oferind astfel premisele necesare pentru aprofundarea ulterioară. Ulterior, atenția se va îndrepta spre analiza dimensiunii teologice a speranței, cu un accent deosebit pe rolul Duhului Sfânt în susținerea și orientarea acesteia. În final, lucrarea va explora implicațiile practice ale speranței în viața credinciosului, arătând relevanța sa nu doar în plan spiritual, ci și în raport cu realitățile existențiale. Această progresie argumentativă asigură o claritate metodologică și permite articularea unei perspective echilibrate asupra subiectului.

După redactarea unei introduceri riguroase în care am încercat să motivăm importanța studiului nostru, am prezentat metodologia și o scurtă relatare a semanticii termenului **speranță**, teza propune câteva capitole care susțin tot demersul nostru.

În capitolul 1 ne-am propus să demonstrăm faptul că societatea contemporană a intrat în ceea ce numim **cultura fricii și disperării**, o cultură care afectează nu doar individual ci în mod colectiv societatea. Teza de față aduce în discuție sociologi ca și Frank Furedy și Zygmund Bauman care au argumentat și declarat că frica a devenit oarecum o caracteristică definitorie a societății post-moderne de azi. Oamenii ajung să interpreteze tot ce se întâmplă astăzi prin filtrul fricii. Se pleacă din start de la această premisă și deja mentalul comun a început să accepte aceasta ca o nouă realitate. A fost foarte interesant să observăm o evoluție a ideii de frică în societate: dacă în trecut, filosoful Jean Delumeau în lucrarea lui *Frica în occident* demonstra că frica era specifică categoriilor defavorizate ale societății, azi frica e prezentă în toate structurile societății ca ceva de la sine înțeles. Mass-media și tot mediul digital amplifică și chiar contribuie la o stare de frică perpetuă, încât, în unele contexte, frica a devenit o resursă strategică – vezi, campaniile de marketing, politice, sistemul medial și multe altele. Datorită acestei culturi a fricii și disperării asistăm azi la forme accentuate de retragere, izolare socială, suspiciune și neîncredere, iar oamenii devin tot mai reticenți în oferi încredere, atât structurilor instituționale, cât și în context relațional. Societatea promovează o cultură deja a unei precauții mult prea exagerate în care nu mai există loc pentru curaj, risc asumat, îndrăzneală, planificare pe termen lung. Toate acestea au condus încet la consecințe psihologice majore – depresii severe care sunt tot mai prezente, anxietate cronică, cinism și reacții paranoice. Am considerat acest capitol esențial pentru teza de față care își propune o analiză a speranței biblice ca răspuns pentru criza societății.

Capitolul doi oferă o analiză succintă și structurată a modului în care filosofia și psihologia laică au conceptualizat ideea de speranță, dar fără un fundament religios, biblic. Filosofia oscilează între a prezenta speranța fie ca o **virtute** esențială pentru existența noastră umană, fie ca o **simțire** sau **emoție**, o autoamăgire proiectată de creierul uman ca și răspuns la dramele existențiale sau problemele cu care se confruntă. Pentru psihologie, speranța este văzută cel mai adesea dintr-o perspectivă motivațională și cognitivă. Psihologii sunt preocupați doar să accentueze rolul pe care speranța îl joacă în menținerea sănătății mentale în special când vorbim de contexte de crize acute sau traume etc. Specialiștii psihologi se concentrează pe funcția adaptativă a speranței. Speranța e mai mult totuși decât o emoție pasivă, e o resursă activă care funcționează ca factor de susținere emoțională, socială și chiar cognitivă a individului. În acest cadru, capitolul trece succint prin gândirea lui Platon și

Aristotel despre speranță, subliniind faptul că ambii filosofi deși acordă spațiu conceptului, perspectiva lor despre importanța speranței este limitată. Apoi capitolul interacționează cu câțiva filosofi moderni de referință și încheie demersul filosofic cu analiza gândirii lui Ernst Bloch în lucrarea lui *Principiul Speranței*. În contextul psihologiei lucrarea s-a oprit în analiza Erich Fromm și Charles R. Snyder. Rolul capitolului e să evidențieze faptul că filosofia și psihologia pot oferi descrieri utile ale mecanismelor speranței, dar rămân insuficiente pentru a-i surprinde dimensiunea ontologică și teologică, ceea ce justifică nevoia abordării biblice și pneumatologice dezvoltate în capitolele următoare.

Capitolul al treilea din cuprinsul tezei, oferă cadrul conceptual general al studiului, având rolul de a introduce cititorul în complexitatea temei și de a evidenția relevanța sa în sfera teologică. Scopul principal al acestui capitol este de a introduce cititorul în complexitatea subiectului, cât și de a evidenția modul în care ideea de speranță a fost definită, nuanțată și reinterpretată de-a lungul istoriei gândirii creștine. O astfel de incursiune istorică și analitică permite nu doar o înțelegere mai nuanțată a temei, ci și o fundamentare riguroasă a demersului teologic ce va urma în capitolele ulterioare. E capitolul care ajută cel mai bine în demersul academic al cercetării pentru că oferă fundamentul necesar abordării biblice și în mod special, pneumatologice, din capitolele următoare. Prima parte a capitolului este dedicată marilor gânditori ai tradiției creștine, sfântul **Augustin** și **Toma de Aquino**, care au identificat speranța ca o virtute indispensabilă vieții morale și comunitate. În continuarea dialogului, urmează analiza unuia dintre cei mai reprezentativi teologi care au reflectat despre speranță, **Jürgen Moltmann**. În lucrarea lui *Teologia Speranței*, marele gânditor repoziționează speranța în centrul existenței creștine, prezentând-o ca o forță capabilă să modeleze istoria și să transforme realitatea prezentă în lumina viitorului lui Dumnezeu. La el, speranța este legată puternic de Hristosul cel Răstignit și Înviat și are un pronunțat caracter eshatologic, Moltmann redă eshatologiei importanța pierdută de-a lungul istoriei. **Wolfhart Pannenberg** este și mai dedicat dimensiunii eshatologice a speranței, argumentând că viitorul este definitoriu pentru înțelegerea voii divine dar și pentru identitatea bisericii. Dintre cei contemporani, capitolul a analizat și contribuția lui **N. T. Wright**, **Miroslav Volf** și **Amos Yong**. Dacă Wright subliniază că speranța este fundamentată pe realitatea istorică a învierii lui Hristos și astfel devine forța motivatoare a misiunii Bisericii, dar și vieții creștine, Volf și Yong sunt printre autorii care oferă perspective pneumatologice asupra speranței. Ca să concluzionăm, prin intermediul acestui capitol am și sistematizat principalele perspective teologice despre modul în care a fost studiată și percepută speranța, dar totodată, și delimitează speranța creștină în raport cu abordările seculare sau filosofice.

Capitolul 4 ocupă un loc strategic în cuprinsul tezei, deoarece oferă fundamentul biblic necesar pentru înțelegerea conceptului de speranță. Capitolul e tot o incursiune, dar de data această o incursiune sistematică în modul în care Scriptura conturează și dezvoltă conceptul de speranță începând cu rădăcinile sale în Vechiul Testament și culminând cu dimensiunea eshatologică a speranței specifică Noului Testament. Această secțiune se așază firesc în corpul tezei după analiza modului în care filosofia, psihologia și literatura teologică creștină de specialitate au conceptualizat speranța. În Vechiul Testament am observat că principalii termeni folosiți sunt: **קָוָה (qavah)** și **תִּקְוָה (tiqvah)**. Termenii descriu o așteptare perseverentă dar orientată spre un viitor sigur, o așteptare legată de încrederea totală pe care poporul lui Dumnezeu o are în caracterul lui Dumnezeu. Speranța e o dependență a omului de promisiunile divine susținute de fidelitatea lui Dumnezeu față de poporul Lui. Nu contexte și circumstanțele, de cele mai multe ori nesigure, susțin speranța, ci ea e ancorată în legământul divin, promisiunile făcute de Dumnezeu și caracterul divin. În Noul Testament, termenul **ἐλπίς (elpis)** suferă câteva modificări substanțiale față de contextual vechi testamentar. Speranța capătă o nuanță eshatologică pronunțată și atunci putem afirma că conform Noului Testament, speranța nu e doar o așteptare a împlinirii promisiunilor, ci e o certitudine inaugurată și asigurată de Învierea lui Hristos. Astfel, speranța capătă valențe mult mai dinamice în gândirea autorilor nou testamentari, ea devine una dintre virtuțile teologice definitorii pentru viața de credință, modelând orientarea vieții spre viitorul sigur și desăvârșit promis de Hristos: e viața nouă pe care creștinul o trăiește deja în anticiparea desăvârșirii prin lucrarea Duhului Sfânt. Un element aparte observat în urma analizei, este și caracterul comunitar al speranței, ea nu este oferită doar unor indivizi, ci devine un bun comun al Bisericii lui Hristos. Capitolul demonstrează prin analiza propusă continuitatea semantică a conceptului de speranță în cele două Testament, dar și prezintă dezvoltarea progresivă a conceptului de la ideea de așteptare a promisiunii la certitudinea împlinirii promisiunilor în Hristos. Biblia e singura care nu tratează speranța ca pe o emoție sau proiecție psihologică ci evidențiază faptul că ea se fundamentează pe Dumnezeu, iar cuvântul promisiune devine termenul cheie în înțelegerea ideii de speranță.

Cel de-al cincilea capitol, are rolul de a aprofunda contribuția apostolului Pavel la dezvoltarea teologiei speranței, oferind o analiză detaliată a acestui concept în epistolele sale, cu excepția Epistolei către Romani, care va face obiectul unui capitol separat. Această delimitare metodologică subliniază încă o dată importanța și complexitatea teologiei pauline a speranței, precum și necesitatea de a trata corpusul paulin în două moduri în ceea ce privește ideea de speranță: unul general și unul focalizat pe cea mai elaborată prezentare a lui

Pavel, așa cum o găsim în Romani. Analiza a demonstrat că speranța este în gândirea lui Pavel o certitudine teologică derivată din promisiunile lui Dumnezeu și din realitatea eshatologică inaugurată deja prin moartea și învierea lui Hristos. Văzută în acest fel, speranța devine o trăsătură fundamentală a vieții de credință. Capitolul a realizat o trecere în revistă detaliată a scrierilor pauline – Galateni, Tesaloniceni, Corinteni, epistolele captivității și cele pastorale – demonstrând că speranța nu este, în gândirea lui Pavel, o simplă stare afectivă sau o proiecție utopică asupra viitorului, ci o realitate obiectivă, fundamentată în promisiunile divine și în lucrarea mântuitoare a lui Hristos. Această certitudine nu doar că structurează viața credincioșilor, ci oferă și un orizont de interpretare asupra istoriei, suferinței și destinului uman.

Capitolul șase, sugestiv intitulat „*Relația dintre Duhul Sfânt și speranță: o analiză a Epistolei către Romani*”, reprezintă cel mai important capitol al tezei de față. Capitolul de față investighează dimensiunea pneumatologică a speranței și demonstrează că aceasta nu este rezultatul unui construct psihologic sau al unei proiecții subiective, ci o realitate ontologică generată și susținută de lucrarea Duhului Sfânt reală în viața credinciosului. Alegerea epistolei către Romani ca text principal pentru analiză se justifică pe deplin prin faptul că în această scriere Pavel utilizează substantivul ἐλπίς de aproximativ 10 ori, iar împreună cu ocurențele verbului ἐλπίζω, corpusul conține în total 13 referiri la speranță, cea mai mare densitate teologică a acestui concept din întregul corpus paulin. Analiza s-a concentrat pe cea mai importantă pasaje ale Epistolei, cum ar fi: *Romani 4:18*, *Romani 5:1-5*, *Romani 8:18-25* și *Romani 15:4, 12-13*, care împreună oferă o perspectivă clară a modului în care Pavel vede legătura dintre speranță și lucrarea Duhului Sfânt. Analiza exegetică a acestor texte demonstrează fără echivoc că în viziunea paulină, speranța creștină se întemeiază pe promisiunea lui Dumnezeu, dar este susținută în mod continuu de prezența activă a Duhului Sfânt în viața credinciosului justificat. Prin analiza exegetică riguroasă a paragrafelor menționate anterior, capitolul demonstrează că în teologia paulină speranța nu poate fi văzută decât ca o realitate profund pneumatologică. Implicațiile acestei definiții sunt de o importanță majoră: speranța nu poate fi niciodată rodul unui efort uman, ci e darul Duhului Sfânt, cel ce a făcut posibilă viața nouă în Hristos. creștinul poate trăi în și cu speranță indiferent de contextul în care se găsește datorită prezenței transformatoare reale a Duhului lui Dumnezeu.

Capitolul șapte reprezintă într-un fel concluzia teologică majoră a tezei întrucât aprofundează dimensiunea sistematică a relației dintre Duhul Sfânt și speranță. Dacă în capitolul precedent analiza a avut mai mult un caracter exegetic al principalelor paragrafe ce

observă legătura pe care Pavel o vede dintre speranță și Duh în epistola către Romani, aici demersul academic urmărește să clarifice modul în care Duhul Sfânt nu doar generează speranța ci funcționează și ca susținerea și garanție a împlinirii promisiunilor lui Dumnezeu. Capitolul dialoghează și cu o serie de teologi importanți din zona pneumatologiei contemporane: Jürgen Moltmann, Gordon D. Fee, Anthony C. Thiselton și James D. G. Dunn. Toți au fost aleși datorită contribuției majore la articularea unei perspective complementare asupra rolului Duhului în cultivarea speranței. Moltmann accentuează foarte mult dimensiunea eshatologică a Duhului văzut ca *putere a viitorului* activă în istorie, în timp ce Fee și Dunn evidențiază rolul soteriologic și transformator al Duhului, concluzii care au venit să susțină afirmația conform căreia speranța autentică este inseparabilă de viața în Duhul. Un alt aspect important în acest capitol a fost analiza termenilor în limba greacă folosiți de Pavel pentru a descrie rolul special al Duhului Sfânt în dezvoltarea speranței: **ἁρραβών**, **ἀπαρχή** și **σφραγίς**. Acești termeni exprimă cel mai bine relația dintre Duhul Sfânt și speranță. Prin intermediul acestui capitol s-a încerca demonstrarea și argumentarea solidă a faptului că Duhul Sfânt este simultan sursa și garantul speranței creștine. Pe de o parte, El generează speranță în inimile credincioșilor răscumpărați revelându-le realitatea mântuirii viitoare depline, iar pe de altă parte, prezența Sa în viața credinciosului și a comunității Bisericii asigură certitudinea împlinirii promisiunilor divine. Această analiză conduce la concluzia că speranța creștină este o certitudine trăită, fundamentată teologic pe lucrarea transformatoare și continuă a Duhului Sfânt.

Ultimul capitol explorează dimensiunea practică a speranței demonstrând că aceasta nu este un aspect marginal al teologiei ci un principiu transformator cu implicații directe și imediate asupra existenței personale, comunitare și eclesiale. Dacă până acum speranța a fost analizată în registrele ei filosofice, biblice, capitolul de față urmărește să demonstreze cum această speranță ancorată în promisiunile lui Dumnezeu și susțină de lucrarea Duhului Sfânt devine o forță modelatoare a vieții creștine trăită în contextul culturii fricii și disperării. Speranța nu e o fugă din fața realității și nici refugiu psihologic în fața suferinței sau traumei, ci e certitudine întemeiată pe fidelitatea lui Dumnezeu. Prezența speranței în viața creștinului nu redefineste neapărat contextul și nici nu anulează suferința, ci reconfigurează ideea de suferință oferindu-i o perspectivă eshatologică. În aceea ce privește dimensiunea eclesială și misionară a Bisericii, capitolul a demonstrat că în acest context marcat de anxietate și polarizare, de incertitudine și crize morale, Biserica este chemată să devină un *spațiu al speranței*. Biserica are menirea de a oferi un răspuns articulat și credibil la provocările culturale și sociale contemporane. Speranța creștină oferă o paradigmă alternativă la

interpretarea realității, în felul acesta ea devine un element definitoriu al vieții creștine. Așadar, teologia pneumatologică a speranței nu trebuie să limiteze în a fi doar un exercițiu analitic ci să devină o resursă vie capabilă să modeleze viața și de ce nu, chiar societatea cuprinsă de frică și disperare.

Prin tot demersul propus, teza de față aduce câteva contribuții originale în domeniul teologiei biblice și sistematice, în special în ce privește articularea unei teologii pneumatologice a speranței. Lucrarea de față lansează astfel un model original de interpretare a speranței, legătura reală dintre Duh și speranță, acest model fiind important atât pentru cercetarea teologică cât și pentru viața Bisericii contemporane. Teza propune și una dintre cele mai detaliate analize în contextul românesc asupra modului în care Duhul Sfânt generează, susține și garantează speranța în scrierile pauline, mai ales în epistola către Romani. Toată această analiză evidențiază faptul că speranța nu e doar o proiecție spre viitor, ci o prezență activă a viitorului în viața trăită acum în prezent prin Duhul Sfânt. Văzută în felul acesta speranța modelează și misiunea Bisericii evidențiind faptul că Biserica are datoria de a prezenta o soluție reală prin intermediul speranței la cultura fricii și disperării.

Bibliografie

- Abbot, T. K., *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistles to the Ephesians and to the Colossians*, în Tuckett, Christopher M. (ed.), *International Critical Commentary (ICC)*, Edinburgh, T&T Clark, 1956.
- Achtemeier, Paul J., *Romans*, în Mays, John Luther (ed.), *Interpretation: A Bible Commentary for Teaching and Preaching (INT)*, Atlanta, John Knox Press, 1973.
- Alighieri, Dante, *Divina Comedie*, vol. 1, București, Adevărul Holding, 2010.
- Angus, S., *The Environment of Early Christianity*, New York, Charles Scribner's Sons, 1915.
- Aquino, Toma de., *Summa Theologica*, vol. III, București, Editura Polirom, 2016.
- Arnold, Clinton E., *Efesenii*, în Arnold, Clinton E., (ed.), *Zondervan Comentariu Exegetic al Noului Testament*, Timișoara, Editura Noua Speranță, 2020.
- Augustine, *Expositions of the Psalms 33–50*, în John E. Rotelle (ed.), *The Works of Saint Augustine: A Translation for the 21st Century*, vol. III/16, New York, New City Press, 2000.
- Baban, Octavian D. și Williams III, H. H. Drake, *Comentariu Exegetic la Epistola către Efesenii*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 2025.
- Barclay, William, *Analiză semantică a unor termeni din Noul Testament*, Wheaton, Societatea Misionară Română, 1996.
- Barnett, Paul, *The Second Epistle to the Corinthians*, în Stonehouse, Ned B., Bruce, F. F., Fee, Gordon D., (ed.), *The New International Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 1997.
- Barrett, C. K., *The Epistle to the Romans*, în Chadwick, Henry (ed.), *Black's New Testament Commentaries (BNTC)*, Grand Rapids, Baker Academic, 1991.
- Barth, Karl, *The Epistle to the Ephesians*, Grand Rapids, Baker Academic, 2017.
- _____, *The Epistle to the Romans*, trad. Edwin C. Hoskyns, Oxford, Oxford University Press, 1968
- Barth, Markus, *Ephesians*, în Albright, William Foxwell și Freedman, David Noel (ed.), *The Anchor Bible*, Garden City, Doubleday & Company, 1974.
- Baugh, S. M., *Ephesians*, în H. Wayne House (ed.), *Evangelical Exegetical Commentary (EEC)*, Bellingham, Lexham Press, 2015.
- Bauman, Zygmunt, *Intimations of Postmodernity*, London, Routledge, 1992.
- Bauman, Zygmunt, *Liquid Fear*, Cambridge, Polity Press, 2006.
- Beasley-Murray, G. R., *Jesus and the Kingdom of God*, Grand Rapids, William B. Eerdmans

- Publishing Company, 1986.
- Beck, Ulrich, *Risk Society: Towards a New Modernity*, London, SAGE Publications, 1992.
- Bedard, Stephen J., „Hope’s Reason”, în *Hope’s Reason: A Journal of Apologetics*, vol. 1, nr. 1, 2010.
- Beetham, Christopher A. (ed.). „ἐλπίς”, în *Concise New International Dictionary of New Testament Theology and Exegesis (CNIDNTE)*, Grand Rapids, Zondervan Academic, 2021.
- Behm, Johannes, „ἄρραβών”, în Gerhard Kittel (ed.), *Theological Dictionary of the New Testament*, vol. 1, Grand Rapids, WM. B. Eerdmans Publishing Company, 1974.
- Belleville, Linda, *1 Timothy*, în Comfort, Philip W. (ed.), *Cornerstone Biblical Commentary*, Carol Stream, Tyndale House Publishers, 2009.
- Benner, David G., (ed) *Baker Encyclopedia of Psychology*, Grand Rapids, Baker Book House, 1985.
- Betz, Hans Dieter, *Galatians*, în Helmut Koester (ed.), *Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible*, Philadelphia, Fortress Press, 1979.
- Billard, Raymond B. și Tremper Longman III., *An Introduction to the Old Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 1994.
- Bissmeyer, Jamie, „Job’s Eschatological Hope: The Implications of Job’s Redeemer for Social Justice”, în *The Master’s Seminary Journal*, vol. 30, nr. 2, fall 2019.
- Bloesch, Donald D., *Essentials of Evangelical Theology*, Volume Two, *Life, Ministry, and Hope*, San Francisco, Harper & Row Publishers, 1979.
- Bock, Darrell L., *A Theology of Luke and Acts: Biblical Theology of the New Testament*, în Kostenberger, Andreas J., (ed.), *Biblical Theology of the New Testament (BTNT)*, Grand Rapids, Zondervan, 2012.
- Bock, Darrell L., *Acts* în Yarbrough, Robert W., și Robert, Stein H., (ed.), *Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, Baker Academic, 2007.
- Boorer, Suzanne, „Job’s Hope: A Reading of the Book of Job from the Perspective of Hope”, în *Colloquium* 30/2 (1998).
- Bowes, William B., *The Book of Revelation as a Breviary of Hope*, în *Journal of the Oxford Graduate Theological Society (JOGTS)*, vol. 3, nr. 1, 2022.
- Bray, Gerald L., *Ancient Christian Commentary on Scripture, New Testament*, vol. VI, Leicester, InterVarsity Press, 2005.
- Brookins, Timothy A., *First and Second Thessalonians*, în Parsons, Mikeal C., Talbert,

- Charles H., și Longenecker, Bruce W., (ed.), *Paideia Commentaries on the New Testament*, Grand Rapids, Baker Academic, 2021.
- Bruce, F. F., *1 & 2 Thessalonians*, în Bruce M. Metzger, David A. Hubbard și Glenn W. Barker (ed.), *Word Biblical Commentary*, vol. 45, Grand Rapids, Zondervan Academic, 1982.
- _____, *Romans*, în Leon Morris (ed.), *Tyndale New Testament Commentaries*, vol. 6, Nottingham, Inter-Varsity Press, 2008.
- _____, *The Book of the Acts*, în Fee, Gordon D. (ed.), *The New International Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 1988.
- _____, *The Epistle to the Galatians*, în Marshall, Howard I., și Gasque, Ward W., (ed.), *The New International Greek Testament Commentary*, Grand Rapids, The Paternoster Press, 1998.
- _____, *The Epistles to the Colossians, to Philemon, and to the Ephesians*, în Stonehouse, Ned B., Bruce, F. F., și Fee, Gordon D., (ed.), *The New International Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 1984.
- _____, *The Letter of Paul to the Romans*, Grand Rapids, Eerdmans, 1985.
- Brueggemann, Walter, *Theology of the Old Testament*. Minneapolis: Augsburg Fortress, 1997.
- _____, *Hope Restored: Biblical Imagination Against Empire*, Louisville, Westminster John Knox Press, 2023
- _____, *Reality, Grief, Hope. Three Urgent Prophetic Task*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2014
- Brunner, Emil, *Eternal Hope*, Philadelphia, The Westminster Press, 1954.
- Bryan, Christopher, *A Preface to Romans: Notes on the Epistle in Its Literary and Cultural Setting*, Oxford, Oxford University Press, 2000.
- Bultmann, Rudolf, *The Second Letter to the Corinthians*, Minneapolis, Augsburg Publishing House, 1985.
- Bultmann, Rudolf. „ἐλπίς”, în Kittel, Gerhard (ed.). *Theological Dictionary of the New Testament*, vol. II. Grand Rapids, WM. B. Eerdmans Publishing Company, 1964.
- Burchardt, Marian, „Does Religion Need Rehabilitation? Charles Taylor and the Critique of Secularism”, în Zemmin, Florian, Jager, Colin și Vanheeswick, Guido (ed.), *Working with A Secular Age*, vol. 3, Berlin, Walter de Gruyter GmbH, 2016.
- Byrne, Brendan, *Romans*, în Harrington Daniel J., (ed.), *Sacra Pagina Series*, vol. 6,

- Collegeville, The Liturgical Press, 1996.
- Calvin, Jean. *Institutio Christianae Religionis, Învățătura Religiei Creștine*, vol. 1. Oradea, Editura Cartea Creștină, 2003.
- Calvin, John, *Commentaries on the Epistle of Paul to the Galatians and Ephesians*, trad. William Pringle, Grand Rapids, Christian Classics Ethereal Library, 1854.
- _____, *Commentary on Jeremiah and Lamentations – Volume 4*, trad. rev. James Anderson, Grand Rapids, Christian Classics Ethereal Library, 1851.
- _____, *Commentary on the Book of Psalms – Volume 4*, trad. Rev. James Anderson, Grand Rapids, Christian Classics Ethereal Library, f.a.
- Campbell, Constantine R., *Paul and the Hope of Glory: An Exegetical and Theological Study*, Grand Rapids, Zondervan Academic, 2020.
- Caragounis, C. C., „Împărăția lui Dumnezeu I, Evanghelii”, în Reid, Daniel G. (ed.), *Dicționarul Noului Testament*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2008.
- Carson, D. A., *1 Petru*, în G. K. Beale și D. A. Carson (ed.), *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*, Grand Rapids, Baker Academic, 2007.
- _____, *The Gospel According to John*, în Carson, D. A. (ed.), *The Pillar New Testament Commentary*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 1991.
- Carson, D. A., și Moo, Douglas J., *Introducere în Noul Testament*, Oradea, Editura Făclia, 2007.
- Casciaro, Jose M., *Captivity Epistles*, în *The Navarre Bible (NVB)*, Dublin, Four Courts Press, 1998.
- Clines, David J. A., *Job 1–20* în David A. Hubbard și Glenn W. Barker (ed.), *Word Biblical Commentary*, vol. 17, Dallas, Word Books Publisher, 1989.
- Cole, Alan R., *Galatians*, în Morris, Leon (ed.), *Tyndale New Testament Commentary*, vol. 9, Downers Grove, IVP Academic, 2008.
- Collins, Raymond F., *First Corinthians*, în Harrington, Daniel J., (ed.), *Sacra Pagina Series (SP)*, vol. 7, Collegeville, Liturgical Press, 1999.
- _____, *Second Corinthians*, în Parsons, Mikeal C., și Talbert, Charles H., (ed.), *Paideia Commentaries on the New Testament*, Grand Rapids, Baker Academic, 2013.
- Comte-Sponville, André, Jean Delumeau și Arlette Farge, *Cea mai frumoasă istorie a fericirii*, București, Editura Art, 2015.
- Connick, C. Milo, *The New Testament: An Introduction to its History, Literature, and Thought*, Encino, Dickenson Company, 1972.
- Constantineanu, Corneliu, „Fear, Courage and Hope: A Hermeneutic of Love in a Culture of

- Fear”, în Juhant, Janez și Zalec, Bojan (eds.), *From Culture of Fear to Society of Trust*, Berlin, LIT Verlag, 2013.
- _____, „*Teamă, curaj și speranță*” tradus și adaptat de Teofil Stanciu în *Convergențe*, 12 ianuarie 2021.
- _____, *Trăiți în pace. Dimensiunea socială a reconcilierii în teologia paulină*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2013.
- Conzelmann, Hans, *I Corinthians*, în MacRae, George W., (ed.), *Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible*, Philadelphia, Fortress Press, 1976.
- Cousar, Charles B., *Continuity and Discontinuity: Reflection on Romans 5–8*, în Hay, David M., și Johnson, Elizabeth E., (ed.), *Pauline Theology*, vol. III: *Romans*, Minneapolis, Fortress Press, 1995.
- Cranfield, C. E. B., *A Critical and Exegetical Commentary on The Epistle to the Romans*, Edinburgh, T&T Clark, 1979.
- David, Daniel, *Psihologia Poporului Român*, Iași, Editura Polirom, 2015.
- Davids, Peter H., *A Theology of James, Peter and Jude: Living in the Light of the Coming King*, în Kosterberger, Andreas J., (ed.), *Biblical Theology of the New Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 2014.
- Davids, Peter H., *Colossians, Philemon*, în Comfort, Philip W. (ed.), *Cornerstone Biblical Commentary*, Carol Stream, Tyndale House Publishers, 2008.
- Davies, Margaret, *The Pastoral Epistles*, Sheffield, Sheffield Academic Press, 1996.
- Davis, James A., *Commentary on 1-2 Corinthians*, în Burge, Gary M., și Hill, Andrew E., (ed.), *The Baker Illustrated Bible Commentary (BIBC)*, Grand Rapids, Baker Books, 2012.
- Delumeau, Jean, *Frica în Occident (secolele XIV–XVIII), O cetate asediată*, vol. 1, București, Editura Meridiane, 1986.
- Denney, James, *St. Paul's Epistle to the Romans*, în Nicoll, Robertson W. (ed.), *The Expositor's Greek Testament*, vol. II, New York, George H. Doran Company, 1897.
- Dibelius, Martin și Conzelmann, Hans, *The Pastoral Epistles*, în Koester, Helmut (ed.), *Hermeneia – A Critical and Historical Commentary on the Bible*, Philadelphia, Fortress Press, 1972.
- Dillard, Raymond B. și Tremper Longman III, *An Introduction to the Old Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 1994.
- Dulles, Avery S. J., *The Assurance of Things Hoped For: A Theology of Christian Faith*, Oxford, Oxford University Press, 1994.

- Dunn, James D. G., *Romans 1–8* în Hubbard, David A. și Barker, Glenn W., (ed.), *Word Biblical Commentary*, Dallas, Word Books, 1988.
- _____, *Romans 1–8*, în Hubbard, David A., și Barker, Glenn W., (ed.), *Word Biblical Commentary*, vol. 38A, Dallas, Word Books Publisher, 1988.
- _____, *Romans 9–16*, în Hubbard, David A., și Barker, Glenn W., (ed.), *Word Biblical Commentary*, vol. 38B, Dallas, Word Books, 1988.
- Duplacy, Jean, „*Speranța*”, în Lean-Dufour, Xavier (ed.), *Vocabular de Teologie Biblică*, București, Editura Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, 2001.
- Eagleton, Terry. *Speranță fără optimism*, București, Baroque Books & Arts, 2019.
- Edwards, James R., *Romans*, în Gasque, Ward W., Hubbard Jr., Robert L. și Johnston, Robert K., (ed.), *Understanding the Bible Commentary Series*, Grand Rapids, Baker House, 1992.
- Ellin, Nan, *Postmodern Urbanism*, New York, Princeton Architectural Press, 1996.
- Elliot, Neil, *The Rhetoric of Romans*, în David Hill (ed.), *Journal for the Study of the New Testament Supplement Series* 45, Sheffield, JSOT Press, 1990.
- Elwell, Walter A., (ed.). *Dicționar Evanghelic de Teologie*, Oradea, Editura Cartea Creștină, 2012.
- Erickson, Millard J., *Teologie Creștină*, vol. 1, Oradea, Editura Cartea Creștină, 1998.
- Fanning, Buist M., *Apocalipsa*, în Clinton E. Arnold (ed.), *Zondervan Comentariu Exegetic al Noului Testament*, Timișoara, Editura Noua Speranță, 2020.
- Fărăgău, Benjamin, *Epistola lui Paul către Romani*, Cluj-Napoca, Editura Logos, 1999.
- Fee, Gordon D., *1 and 2 Timothy, Titus*, în Gasque, Ward W., Hubbard, Robert L. Jr. și Johnston, Robert K., (ed.), *Understanding the Bible Commentary Series (UBCS)*, Grand Rapids, Baker Books, 1988.
- _____, *Galatians*, în John Christopher Thomas (ed.), *Pentecostal Commentary Series (PCS)*, Dorset, Deo Publishing, 2011.
- _____, *God's Empowering Presence: The Holy Spirit in the Letters of Paul*, Grand Rapids, Baker Academic, 2011.
- _____, *The First and Second Letters to the Thessalonians*, în Stonehouse, Ned B., Bruce, F. F., Fee, Gordon D., (ed.), *The New International Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2009.
- _____, *The First Epistle to the Corinthians*, în Stonehouse, Ned B., Bruce, F. F., Fee, Gordon D., Green, Joel B., (ed.), *The New International Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2014.

- _____, *Pavel, Duhul și poporul lui Dumnezeu*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2010.
- Fitzmyer, Joseph A., *Romans*, London, *The Anchor Bible*, 1992.
- France, R. T., *Hebrews* în Longman III, Tremper și Garland, David E., (ed.), *The Expositor's Bible Commentary (EBC)*, Grand Rapids, Zondervan, 2006.
- Freedman, David Noel, *Psalms 119, The Exaltation of Torah, Biblical and Judaic Studies From the University of California, San Diego*, vol. 6, Winona Lake, Eisenbrauns, 1999.
- Fromm, Erich, *The Revolution of Hope*, New York, Harper and Row, 1970.
- Fukuyama, Francis, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York, Free Press Paperback, 1995.
- Furedi, Frank, *Cultura Fricii*, Filipeștii de Târg, Antet XX Press, 2001.
- _____, *How Fear Works: Culture of Fear in the 21st Century*, London, Bloomsbury, 2018.
- Gardner, Paul, *1 Corinteni*, în Arnold, Clinton E., (ed.), *Zondervan Comentariu Exegetic al Noului Testament*, Timișoara, Editura Noua Speranță, 2023.
- Garland, David E., *1 Corinthians*, în Yarbrough, Robert W., și Stein, Robert H., (ed.), *Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, Baker Academic, 2003.
- Gathercole, Simon J., *Where Is Boasting?*, Grand Rapids, Eerdmans, 2002. Kruse, Colin G., *Paul's Letter to the Romans*, în Carson, D. A., (ed.), *The Pillar New Testament Commentary*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2012.
- Geach, Peter, *The Virtues*, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Gilbertson, Michael, *God in History in the Book of Revelation: New Testament Studies in Dialogue with Pannenberg and Moltmann*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Gillingham, Susan, *Psalms Through the Centuries*, vol. 1, în Sawyer, John, Christopher Rowland, Judith Kovacs și David M. Gunn (ed.), *Blackwell Bible Commentaries*, Malden, Blackwell Publishing, 2008.
- Green, Gene L., *The Letters to the Thessalonians*, în Carson, D. A., (ed.), *The Pillar New Testament Commentary*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2002.
- Grenz, Stanley J. și Roger E. Olson, *Twentieth-century Theology: God and the World in a Transitional Age*, Downers Grove, InterVarsity Press, 1992.
- Grudem, Wayne A., *1 Peter*, în Leon Morris (ed.), *Tyndale New Testament Commentaries*,

- vol. 17, Nottingham, IVP, 1988.
- Gupta, Nijay K., *1-2 Thessalonians*, în Bird, Michael F., (ed.), *New Covenant Commentary Series*, Eugene, Cascade Books, 2016.
- Guthrie, Donald, *The Pastoral Epistles*, în Morris, Leon (ed.), *Tyndale New Testament Commentaries*, vol. 14, Downers Grove, IVP Academic, 2022.
- Han, Byung-Chul, *The Spirit of Hope*, Cambridge, Polity Press, 2024.
- Harris, Murray J., *Colossians and Philemon*, în Harris, Murray J. (ed.), *Exegetical Guide to the Greek New Testament (EGGNT)*, Nashville, B&H Academic, 2010.
- Harrison, Everett F. și Hagner, Donald A., *Romans* în Longman III, Tremper și Garland, David E., (ed.), *The Expositor's Bible Commentary*, Grand Rapids, Zondervan, 2005.
- Harrison, Everett F., *Romans*, în Gaebelinm Frank E. (ed.), *The Expositor's Bible Commentary*, vol. 10, Grand Rapids, Zondervan, 2008.
- Heil, John Paul, *Romans – Paul's Letter of Hope: Analecta Biblica 112*, Roma, Rome Biblical Institute Press, 1987.
- Hendriksen, William și Kistemaker, Simon J., *Exposition of Thessalonians, The Pastorals, and Hebrews* în Kistemaker, Simon J., (ed.), *New Testament Commentary (NTC)*, Grand Rapids, Baker Books, 2002.
- Hoehner, Harold W., *Ephesians*, în Comfort, Philip W., (ed.), *Cornerstone Biblical Commentary (CBC)*, Carol Stream, Tyndale House Publishers, 2008.
- Hoekema, Anthony A., *Biblia și viitorul*, Oradea, editura Cartea Creștină, 1995.
- Hoffman, E., „*Hope, Expectation*”, în Brown, Colin (ed.), *The New International Dictionary of New Testament Theology*, Grand Rapids, Zondervan, 1971.
- Hughes, R. Kent, *Romans*, în Richard D. Phillips (ed.), *Preaching the Word (PTW)*, Wheaton, Crossway, 1991.
- Humphrey, J. Edward, *Emil Brunner, Makers of the Modern Theological Mind*, Grand Rapids, Hendrickson Publishers, 1976.
- Jewett, Robert, *Romans*, în Epp, Eldon Jay (ed.), *Hermeneia – A Critical and Historical Commentary of the Bible*, Minneapolis, Fortress, 2007.
- Jobes, Karen H., *1 Peter* în Yarbrough, Robert W. și Stein, Robert H., (ed.), *Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, Baker Academic, 2005.
- _____, *1,2 & 3 John*, în Clinton E. Arnold (ed.), *Zondervan Exegetical Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 2014.
- Jugaru, Eugen, „*Emil Brunner – teologul înălțării divine*”, în *Pleroma*, anul VII., nr. 1, 2006.

- Kaiser Jr., Walter C., și Rata, Tiberius, *Walking the Ancient Paths: A Commentary on Jeremiah*, Bellingham, Lexham Press, 2019.
- Kärkkäinen, Veli-Matti, *Eschatology: The Doctrine of the Last Things*, Grand Rapids, Eerdmans, 2013.
- _____, *Hope and Community, (A Constructive Christian Theology for the Pluralistic World)*, vol. 5, Grand Rapids, Eerdmans, 2017.
- Kasemann, Ernst, *The Wandering People of God: An Investigation of the Letter to the Hebrews*, Minneapolis, Augsburg Publishing House, 1984.
- Keck, Leander E., *Romans*, în Furnish, Victor Paul (ed.), *Abingdon New Testament Commentaries*, Nashville, Abingdon Press, 2005.
- _____, *Romans*, Nashville, Abingdon Press, 2005.
- _____, *The First Letter of Paul to the Thessalonians*, în Laymon, Charles M. (ed.), *The Interpreter's One-Volume Commentary on the Bible (IOVCB)*, London, William Collins Sons & Co. Ltd, 1972.
- Keener, Craig S., *Comentariu cultural-istoric al Noului Testament*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2018.
- Keller, Timothy, *Hope in Times of Fear: The Resurrection and the Meaning of Easter*, New York, Penguin Random House, 2021.
- _____, *Romans 1–7 for You*, Epsom, The Good Book Company, 2014.
- Kidner, Derek, *An Introduction and Commentary on Books I and II of the Psalms* în D. J. Wiseman (ed.), *Tyndale Old Testament Commentaries*, vol. 15, Downers Grove, Inter-Varsity Press, 1978.
- Kirkpatrick, William David, „*Christian Hope*”, în *Southwestern Journal of Theology*, vol. 36, nr. 2, 1994.
- Kistemaker, Simon J., *Hebrews* în Hendricksen, William și Kistemaker, Simon J. (ed.), *New Testament Commentary*. Grand Rapids, Baker House Company, 1984.
- _____, *James, Epistle of John, Peter and Jude*, Grand Rapids, Baker Books, 1987.
- Kitchen, Martin, *Ephesians*, în Court, John (ed.), *New Testament Readings (NTR0)*, London, Routledge, 1994.
- Klein, William W., *Ephesians*, în Longman III, Tremper și Garland, David E., (ed.), *The Expositor's Bible Commentary*, Grand Rapids, Zondervan, 2006.
- Klink III, Edward W., *John*, în Clinton E. Arnold (ed.), *Zondervan Exegetical Commentary on the New Testament (ZECNT)*, Grand Rapids, Zondervan, 2016.
- Knight, George R., *Comentariu la Romani*, București, editura Viață și Sănătate, 2015.

- Knight, George W. III, *The Pastoral Epistles*, în Marshall, Howard I. și Gasque, Ward W., (ed.), *The New International Greek Testament Commentary*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 1992.
- Köstenberger, Andreas J., *John*, în Robert W. Yarbrough și Robert H. Stein (ed.), *Baker Exegetical Commentary on the New Testament (BECNT)*, Grand Rapids, Zondervan, 2004.
- _____, *1 and 2 Timothy, Titus*, în Longman III, Tremper și Garland, David E., (ed.), *The Expositor's Bible Commentary*, Grand Rapids, Zondervan, 2006.
- Krimmer, Heiko, *Epistola către Romani*, vol. 10, Korntal, Editura Lumina Lumii, 2001.
- Kruse, Colin G., *The Letters of John*, Grand Rapids și London, Eerdmans și Apollos, 2020.
- Laansma, Jon C., *2 Timothy, Titus*, în Comfort, Philip W. (ed.), *Cornerstone Biblical Commentary*, Carol Stream, Tyndale House Publishers, 2009.
- Ladd, George Eldon, *The Presence of the Future*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 1974.
- Lambrecht, Jan, *Second Corinthians*, în Harrington, Daniel J., (ed.), *Sacra Pagina Series*, vol. 8, Collegeville, Liturgical Press, 1999.
- Lane, William, *Hebrews 1–8* în David A. Hubbard și Glenn W. Barker (ed.), *Word Biblical Commentary*, vol. 47A, Dallas, Word Book Publisher, 1991.
- Larkin, William J., *Ephesians: A Handbook on the Greek Text*, în Culy, Martin M. (ed.), *Baylor Handbook on the Greek New Testament (BHGNT)*, Waco, Baylor University Press, 2009.
- Lea, Thomas D., și Griffin, Hayne P. Jr., *1,2 Timothy, Titus*, în Dockery, David S., (ed.), *The New American Commentary*, vol. 34, Nashville, Broadman & Holman Publishers, 1992.
- Lewis, C. S., *Creștinism pur și simplu*, București, Editura Humanitas, 2019.
- Lincoln, Andrew T., *Ephesians*, în Metzger, Bruce M., Hubbard, David A., și Baker, Glenn W., (ed.), *Word Biblical Commentary*, vol. 42, Grand Rapids, Zondervan, 1990.
- Longenecker, Richard N., „*The Focus of Romans. The Central Role of 5:1–8:39 in the Argument of the Letter*”, în Sven K. Soderlund și N. T. Wright (ed.), *Romans and the People of God: Essays in Honor of Gordon Fee on the Occasion of His 65th Birthday*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 1999.
- Longenecker, Richard N., *The Epistle to the Romans: A Commentary on the Greek Text*, în

- Marshall, Howard I., și Hagner, Donald A., (ed.), *The New International Greek Testament Commentary*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2016.
- Luckensmeyer, David, *The Eschatology of First Thessalonians*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprech & Co. KG, 2009.
- Măcelaru, Marcel V., „Global Crises and the Culture of Fear – A Christian Response” în *Jurnalul Libertății de Conștiință*, vol. 11, nr. 2, 2023.
- Magda, Ksenija, *Colossians*, în Constantineanu, Corneliu (ed.), *Central and Eastern European Bible Commentary (CEEBC)*, Carlisle, Langham Global Library, 2022.
- Malherbe, Abraham J., *The Letters to the Thessalonians: A New Translation with Introduction and Commentary*, New York, Doubleday, 2000.
- Mansini, Guy, „Acts 17 and the Integral Structure of Christian Hope”, în Dauphinais, Michael A. & Nutt, Roger W., (ed.). *Hope & Death. Christian Responses*, Steubenville, Emmaus Academic, 2022.
- Manson, Mark, *Arta subtilă a disperării*, București, Lifestyle Publishing, 2019.
- Marshall, Howard I., *The Pastoral Epistles*, în Emerton, J. A., Cranfield, C. E., și Stanton, G. N., (ed.), *The International Critical Commentary on the Holy Scriptures of the Old and New Testament*, London, T&T Clark International, 1999.
- Martin, Ralph P., *2 Corinthians*, în Martin, Ralph P., Metzger, Bruce M., Hubbard, David A., Barker, Glenn W., (ed.), *Word Biblical Commentary*, vol. 40, Grand Rapids, Zondervan, 2014.
- Matera, Frank J., *Romans*, în Paterson, Mikeal C., și Talbert, Charles H., (ed.), *Paideia Commentaries on the New Testament*, Grand Rapids, Baker Academic, 2010.
- McGrath, James F., *Temelia escatologică a soteriologiei pauline* în Otniel Bunaciu, Radu Gheorghiiță, Emil Bartoș (ed.), *Care împarte drept Cuvântul Adevărului*, Oradea, editura Reformatio, 2005
- Meeks, M. Douglas, *Moltmann's Contribution to Practical Theology*, în Theodore Runyon (ed.), *Hope for the Church: Moltmann in Dialogue with Practical Theology*, Nashville, Abingdon, 1979.
- Melick, Richard R., *Philippians, Colossians, Philemon*, în Dockery, David S., (ed.), *The New American Commentary (NAC)*, vol. 32, Nashville, Broadman & Holman Publishers, 1991.
- Metzger, Bruce, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, United Bible Societies, 1976.

- Mittleman, Alan, *Hope in a Democratic Age. Philosophy, Religion, and Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Mocan, Beni, *Imaginarul teologic penticostal și construirea unei teologii publice în societatea contemporană*, Arad, Ars Theologica, 2023.
- Moltmann, Jürgen, *The Experiment Hope*, Philadelphia, Fortress Press, 1975.
- _____, *Theology of Hope*, New York, Harper & Row Publishers, 1967.
- _____, *The Spirit of Life: a Universal Affirmation*, trad. Margaret Kohl, Minneapolis, Fortress Press, 1992.
- _____, *The Coming of God: Christian Eschatology*, trad. Margaret Kohl, London, SCM Press, 1996.
- _____, *Hope and Planning*, New York, Harper & Row Publishers, 1971.
- Moo, Douglas J., *Galatians*, în Yarbrough, Robert W., și Stein, Robert H., (ed.), *Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, Baker Academic, 2018.
- _____, *Romans 1–8*, Chicago, Moody Press, 1991.
- _____, *The Epistle to the Romans*, Grand Rapids, Eerdmans, 1996.
- _____, *The Gift of the New Realm in Christ. A Theology of Paul and His Letters*, în Andreas J. Köstenberger (ed.), *Biblical Theology of the New Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 2021.
- _____, *The Letters to the Colossians and to Philemon*, în Carson, D. A., (ed.), *The Pillar New Testament Commentary*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2008.
- Morris, Leon, *1 and 2 Thessalonians*, în Morris, Leon (ed.), *Tyndale New Testament Commentaries*, vol. 13, Nottingham, Inter-Varsity Press, 2009.
- _____, *The Gospel According to John*, în Bruce, F. F. (ed.), *The New International Commentary on the New Testament (NICNT)*, Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans Publishing, 1971.
- Motyer, J. Alec, *Isaiah: An Introduction and Commentary*, în D. J. Wiseman (ed.), *Tyndale Old Testament Commentaries*, vol. 20, Downers Grove, Inter-Varsity Press, 1999.
- Mounce, Robert H., *Romans*, în Clendenen, Ray E., (ed.), *The New American Commentary*, vol. 27, Nashville, Broadman & Holman Publisher, 1995.
- Mounce, William D., *Pastoral Epistles*, în Martin, Ralph P., Metzger, Bruce M., Hubbard, David A., și Barker, Glenn W. (ed.), *Word Biblical Commentary*, vol. 46, Grand Rapids, Zondervan, 2000.

- Neamțu, Victor Vladimir, *Duhul Sfânt – Darul eshatologic, arvuna și garanția vieții viitoare* în Ioan Brie și Dragoș Ștefănică (ed.), *Și toți s-au umplut de Duhul Sfânt*, București, editura Pleroma, 2022
- Newsom, Carol A., „Job”, în Keck, Leander E. (ed.), *The New Interpreter's Bible*, vol. IV, Nashville, Abingdon Press, 1996.
- Nicholl, Colin R., „From Hope to Despair in Thessalonica”, în Bauckham, Richard (ed.), *Society for New Testament Studies Monograph Series 126 (SNTSMS)*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- Nietzsche, Friedrich, *Aforisme: O carte pentru spirite libere*, București, Editura Humanitas, 2006.
- Oden, Thomas C., *Ancient Christian Commentary on Scripture, New Testament VI: Romans*, London, Routledge, 1998.
- Osborne, Grant R., *Romans* în Muck, Terry (ed.), *IVP New Testament Commentary Series*, Downers Grove, InterVarsity Press, 2004.
- _____, *Romans*, în Osborne, Grant R., (ed.), *The IVP New Testament Commentary Series*, Downers Grove, InterVarsity Press, 2004.
- Oswalt, John N., *Isaia – comentariu biblic: capitolele 1–39*, trad. Daniela Rusu, Oradea, Casa Cărții, 2023.
- _____, *The Book of Isaiah, Chapters 40–66* în Robert L. Hubbard jr. (ed.), *The New International Commentary on the Old Testament (NICOT)*, Grand Rapids, Eerdmans, 1998.
- Owusu, Eric, *The Fate of the Dead and the Living at the Lord's Parousia: Exegesis of I Thessalonians 1:9–10; 4:13–18; 5:1–11*, în Beutlet, Johannes, Schmeller, Thomas și Kahl, Werner (ed.), *New Testament Studies in Contextual Exegesis*, vol. 13, Berlin, Peter Lang, 2021.
- Pannenberg, Wolfhart, *Systematic Theology*, vol. 3, London, T&T Clark International, 2004.
- _____, *Ce este omul?, Antropologia actuală în lumina teologiei*, București, editura Herald, 2012.
- Pao, David W., *Coloseni și Filimon*, în Arnold, Clinton E., (ed.), *Zondervan Comentariu Exegetic al Noului Testament*, Timișoara, Editura Noua Speranță, 2020.
- Pfitzner, Victor C., *Hebrews*, în Furnish, Victor Paul (ed.), *Abingdon New Testament Commentaries*, Nashville, Abingdon Press, 1997.
- Pleins, J. David. „Death and Endurance: Reassessing the Literary Structure and Theology of Psalm 49”, în *Journal for the Study of the Old Testament*, nr. 69 (1996).

- Plummer, William S., *Commentary on Romans*, Grand Rapids, Kregel, 1993.
- Poli, Roberto, *Între Speranță și Responsabilitate*, București, Editura Curtea Veche, 2009.
- Polkinghorne, John, *The God of Hope and the End of the World*, London, Yale University Press, 2002.
- Prior, David, *The Message of 1 Corinthians*, în John Stott (ed.), *The Bible Speaks Today*, Leicester, Inter-Varsity Press, 1993.
- Quinn, Jerome D., *The Letter to Titus*, în Collins, John J., (ed.), *The Anchor Bible*, vol. 35, New Haven & London, Yale University Press, 1974.
- Robinson, Armitage J., *St. Paul's Epistle to the Ephesians*, Piscataway, Georgias Press, 2010.
- Ross, Allen P. *Un Comentariu al Cărții Psalmii – Volumul 1 (1–41)*, trad. Verlan Octavian. Timișoara, Noua Speranță, 2023.
- _____, *A Commentary on the Psalms: Volume 2 (42–89)*, Grand Rapids, Kregel Publications, 2013.
- _____, *A Commentary on the Psalms: Volume 3 (90–150)*, Grand Rapids, Kregel Publications, 2013.
- Samra, Jim, *James, 1&2 Peter and Jude*, în Walton, John H. și Strauss, Mark L., (ed.), *Teach the Text Commentary Series (TTTC)*, Grand Rapids, Baker Book, 2016.
- Sanders, E. P., *Paul: The Apostle's Life, Letters and Thought*, Minneapolis, Fortress Press, 2015.
- Schlier, Heinrich, „ἐλπίς” în Gerhard Friedrich Kittel și Geoffrey W. Bromiley (ed.), *Theological Dictionary of the New Testament, Abridged*, Grand Rapids, Eerdmans, 1985.
- Schnabel, Eckhard J., *Acts* în Arnold, Clinton E. (ed.), *Zondervan Exegetical Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, Zondervan, 2012.
- Schreiner, Thomas R., *1,2 Peter and Jude*, în Clendenen, Ray E., (ed.), *The New American Commentary*, vol. 37, Nashville, Broadman & Holman Publishers, 2003.
- _____, *Galateni*, în Clinton A. Arnold (ed.), *Zondervan Comentariu Exegetic al Noului Testament*, Timișoara, Editura Noua Speranță, 2023.
- _____, *Pavel apostol al gloriei lui Dumnezeu în Hristos. O teologie paulină*, Oradea, editura Făclia, 2019.
- _____, *Romans*, în Moises Silva (ed.), *Exegetical Commentary on the New Testament (ECNT)*, Grand Rapids, Baker Academic, 1998.
- _____, *Teologia Noului Testament: Măreția lui Dumnezeu în Hristos*, Oradea, editura Făclia, 2008.

- Seifrid, Mark A., *The Second Letter to the Corinthians*, în Carson, D. A., (ed.), *The Pillar New Testament Commentary*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 2014.
- Sf. Augustin, *Enchiridion, Despre Crediință și Crez. Despre Crez către Catehumeni*, vol. I. Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002.
- Simpson, J. W. jr., *Epistolele către Tesaloniceni*, în Daniel G. Reid (ed.), *Dicționarul Noului Testament*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2008.
- Snyder, C. R., *The Psychology of Hope*, New York, The Free Press, 1994.
- Spencer, Stephen R., „Hope”, în Vanhoozer, Kevin J. (ed.), *Dictionary for Theological Interpretation of the Bible*, Grand Rapids, Baker Academic, 2005.
- Stedman, Ray C., *Hebrews* în Osborne, Grant R., (ed.), *The IVP New Testament Commentary Series*, Downers Grove, InterVarsity Press, 1992.
- Stegman, Thomas D., *Second Corinthians*, în Williamson, Peter S., și Healy, Mary (ed.), *Catholic Commentary on Sacred Scripture (CCSS)*, Grand Rapids, Baker Academic, 2009.
- Still, Todd D., *Colossians*, în Longman III, Tremper și Garland, David E. (ed.), *The Expositor's Bible Commentary*, Grand Rapids, Zondervan, 2006.
- Stott, John R. W., *Întâia și a doua epistolă a lui Pavel către Tesaloniceni*, Cluj, Editura Logos, 2007.
- _____, *The Letters of John: An Introduction and Commentary*, vol. 19, Downers Grove, IVP, 1988.
- Strauss, Neil, „Why We're Living in the Age of Fear”, în *The Rolling Stone*, 6 octombrie 2016.
- Sullivan, Andrew, „The World Is Better Than Ever. Why Are We Miserable?”, *Intelligencer*, New York, martie 2018.
- Sullivan, Emmanuel, *Baptized Into Hope*, London, SPCK, 1980.
- Tacitus, *Analele lui Tacitus*, trad. Alfred John Church și William Jackson Brodrib, Londra, Macmillan and Co., 1906.
- Taylor, Charles, *A Secular Age*, Cambridge, The Belknap Press, 2007.
- Thielman, Frank S., *Romani*, în Arnold, Clinton E. (ed.), *Zondervan Comentariu Exegetic al Noului Testament*, Timișoara, Editura Noua Speranță, 2021.
- Thiselton, Anthony C., *1 & 2 Thessalonians Through the Centuries*, Oxford, Blackwell Publishing, 2011.
- Thomas, Robert L., și Köstenberger, Andreas, *1 & 2 Thessalonians, 1 & 2 Timothy, Titus*, în

- Longman III, Tremper și Garland, David E., (ed.), *The Expositor's Bible Commentary*, Grand Rapids, Zondervan, 2006.
- Toews, John E., *Romans*, în Martens, Elmer A. și Swartley, Willard M., (ed.), *Believers Church Bible Commentary (BCBC)*, Scottdale, Herald Press, 2004.
- Tolstoi, Lev, *Despre Dumnezeu și om*, București, Humanitas, 2017.
- Tongue, D. H., „Speranță”, în Elwell, Walter A. (ed.), *Dicționar Evanghelic de Teologie*. Oradea, Editura Cartea Creștină, 2012.
- Toussaint, Stanley D., „Faptele Apostolilor”, în Walvoord, John F. și Roy B. Zuck (ed.), *Comentariu al Noului Testament*, Arad, Editura Multimedia, 2005.
- Towner, Philip H., *1-2 Timothy & Titus*, în Osborne, Grant R., (ed.), *The IVP New Testament Commentary Series*, Downers Grove, InterVarsity Press, 1994.
- Travis, Stephen, *The Jesus Hope*, Downers Grove, InterVarsity Press, 1974.
- Vang, Preben, *1 Corinthians*, în Strauss, Mark L., și Walton, John H., (ed.), *Teach the Text*, Grand Rapids, Baker Publishing Group, 2014.
- Vine, W. E., *A Comprehensive Dictionary of the Original Greek Words with their Precise Meanings for English Readers*, McLean, MacDonald Publishing Company, 1989.
- Wahyuna, Azizunnisak Hidayati și Susi Fitriana, „The Concept of Hope in the Western and Eastern Perspective”, în *International Journal of Islamic Educational Psychology*, vol. 1, nr. 1, 2020.
- Wall, Robert W., *Colossians & Philemon*, în Osborne, Grant R. (ed.), *The IVP New Testament Commentary Series*, Downers Grove, InterVarsity Press, 1995.
- Walls, David și Anders, Max, *I&II Peter, I, II & III John, Jude*, în Max Anders (ed.), *Holman New Testament Commentary*, Nashville, Broadman & Holman Publishers, 1999.
- Walsch, Neale Donald, *Furtuna dinaintea liniștii*, București, Editura Litera, 2020.
- Wanamaker, Charles A., *The Epistle to the Thessalonians*, în Marshall, Howard I., și Gasque, Ward W., (ed.), *The New International Greek Testament Commentary*, Grand Rapids, William B. Eerdmans Publishing Company, 1990.
- Ware, James, „Paul's Hope and Ours, Recovering Paul's Hope of the Renewed Creation”, în *Concordia Journal*, Spring 2009.
- Weima, Jeffrey A., *1-2 Thessalonians*, în Robert W. Yarbrough și Robert H. Stein (ed.), *Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, Grand Rapids, Baker Academic, 2014.
- Wiersbe, Warren W., *Comentariul lui Warren Wiersbe pe Noul Testament*, Oradea, Editura Metanoia, 2009.

- Witherington III, Ben, *Paul's Letter to the Romans: A Socio-Rhetorical Commentary*, Grand Rapids, Eerdmans, 2004.
- Wong, Kam Ming, *Wolfhart Pannenberg on Human Destiny*, Burlington, Ashgate Publishing Company, 2008.
- Wright, N. T., „*Romans and the Theology of Paul*” în Hay, David M., și Johnson, Elizabeth E., (ed.), *Pauline Theology Series (PT)*, vol. III: *Romans*, Minneapolis, Fortress Press, 1995.
- _____, *Colossians and Philemon*, în Morris, Leon (ed.), *Tyndale New Testament Commentaries*, vol. 12, Nottingham, Inter-Varsity Press, 1986.
- _____, *Paul in Fresh Perspective*, Minneapolis, Fortress Press, 2005.
- _____, *Surprins de Speranță*, Oradea, Editura Metanoia, 2016.
- _____, *The Letter to the Romans*, în Keck, Leander E., (ed.), *The New Interpreter's Bible*, Nashville, Abingdon Press, 2002.
- Wright, Tom, *Evrei pentru toți*, Medgidia, Succeed Publishing, 2018.
- _____, *Pavel pentru toți, Galateni și Tesaloniceni*, Medgidia, Succeed Publishing, 2018.
- Yong, Amos, *Duhul Sfânt turnat peste orice făptură*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2020.
- Zimmerli, Walter, *Man and His Hope in the Old Testament*. London, SCM Press, 1971.
- Zimmerli, Walter, *Old Testament Theology in Outline*, Edinburgh, T&T Clark, 1978.